

“Industrializacija” podeželja, izbrana tema posrednjeveških arheologij

»Industrialisation« of the Rural Landscape:
Chosen Theme of the Slovenian Post-medieval Archaeologies

© Benjamin Štular

Izvleček: Avtor najprej na kratko predstavi koncept in kratek pregled tematike modernih študij t.i. historične arheologije in, na primeru Češke, tudi t.i. posrednjeveške arheologije. Avtorjevo izhodišče je, da si pri postavljanju temeljev slovenske arheologije obdobji po srednjem veku, ki nas čaka, lahko pomagamo z izkušnjami iz obeh konceptov. V nadaljevanju avtor na kratko predstavi zametek študije vplivov industrializacije na kulturno krajino slovenskega podeželja v drugi polovici 18. in 19. stoletju, ki bi lahko predstavljala eno izmed pomembnih tem slovenskih posrednjeveških arheologij.

Ključne besede: posrednjeveške arheologije, historična arheologija, GIS, kulturna krajina, lidarski posnetki

Abstract: At the beginning the concept and a short overview of state-of-the-art of the historical archaeology and post-medieval archaeology is presented. The first is shown by the example of the predominantly North American historical archaeology and the latter by the example of Czech post-medieval archaeology. The authors stance is that both contain positive examples that can be used for building Slovenian post-medieval archaeology. In the second part the very beginning of the study of the influences of the industrialisation of the late 18th and 19th century on the rural cultural landscape is shown. This is one possible example for the themes for the future Slovenian post-medieval archaeologies.

Keywords: post-medieval archaeology, historical archaeology, GIS, cultural landscape, lidar scan

Kakšna arheologija?

Martin Hall in Stephen W. Silliman (2006, 1-20) sta v uvodu knjige *Historical Archaeology* zapisala, da “historična arheologija” pomeni različnim ljudem različno. Nekaterim (Falk 1991; Leone 1995; Paynter 2000) je to arheologija evropskega kolonializma in t.i. po-Kolumbovih ljudstev. Drugim spet (Andrén 1998) je historična arheologija rezultat prepletanja med besedo in objektom, med besedilom in artefaktom. Slednje po mnenju mnogih pomeni, da historično arheologijo opredeljuje uporabljena metodologija in ne časovno obdobje (Orser 1996, 23-24). Toda večina raziskovalcev, na primer napisov na rimskih nagrobnikih, se s tem ne bi strinjala. Kako tuj je tak pogled evropskim arheologom, lahko vidite tudi na kazalu revije, ki jo prebirate: epigrafski prispevek Julijane Visočnik je umeščen v povsem drug del, kot pričujoči prispevek.

V srednji Evropi, za razliko od zgornjih primerov, ki večinoma izhajajo iz “Novega sveta”, predvsem zaradi drugačne zgodovine vede “svojo” arheologijo raje opredeljujemo s časovnimi obdobji. Tako tudi v Sloveniji, kjer je takšno pojmovanje globoko zakoreninjeno tako v izobraževalnem kot tudi v raziskovalnem sistemu in ga skorajda ni mogoče spreminjati. In verjetno tudi ni smiselno, da bi ga poskušali. Arheologijo, o kateri bomo govorili, zato uvrščamo med posrednjeveške arheologije (za izraz glej zgoraj, prispevek *Kje so meje slovenske arheologije? O posrednjeveških arheologijah v Sloveniji*).

Toda ne glede na različna poimenovanja in razvoj vede (Predovnik 2008) menimo, da se pri oblikovanju raziskovalnih vprašanj in agend lahko zgledujemo po

historični arheologiji. Če posrednjeveške arheologije osvetlimo s stališča varovanja arheološke dediščine, je, poleg omenjenega “plesa” med predmetom in besedilom, najpomembnejša značilnost količina. Arheološko dediščino laičnim javnostim pogosto opisujemo z besedami “arheologija je prisotna povsod”. To za posrednjeveške arheologije drži skorajda dobesedno! Glavni značilnosti sta torej ogromna količina materialne dediščine in pogosto odlični podatki v pisani besedi.

Povsem logičen zaključek tega je, da so posrednjeveške arheologije usmerjene v izbrane teme. Zelo poučen je nabor tematik, ki so bile objavljene v eni pomembnejših revij historične arheologije, *International Journal of Historical Archaeology*.

Vedno prisotna je podvodna arheologija, kjer so predmet preučevanja predvsem potopi trgovskih ladij, ki so plule na poti Evropa - kolonije - Evropa. Žal je ta zvrst, podprta z zakonodajo o brodolomih v mednarodnih vodah, pogosto le pretveza za “lov na zaklad”.

Najobsežnejši sklop historične arheologije je preučevanje preteklosti marginalnih družb. Te raziskave lahko umestimo v širši sklop t.i. arheologije nemih glasov, nepismenih družb v sicer pišočem okolju, kjer pridejo do izraza prednosti arheoloških raziskovalnih metod. V ta sklop sodijo na primer raziskave o sužnjih, marginalnih področij sicer že industrializirane Evrope, po-Kolumbovih ljudstev v srednji in južni Ameriki itd. Med zanimivejše raziskave tega sklopa vsekakor sodijo raziskave prepletanja besede in artefakta, med katerimi so najpogostejše raziskave odnosa med evropskimi misijoni ali trgovskimi posto-

jankami in "domorodno" okolico, ali na primer študije evropske identitete v Novem svetu.

Historična arheologija pa se ne ustraši niti tem, kjer na prvi pogled nima možnosti "zmagati" v primerjavi s pisnimi viri, kot na primer arheologija modernih mest in industrijska arheologija ter arheologija smeti.

Kot ni arheologije brez tipo-kronoloških raziskav materialne kulture, si tudi historične arheologije brez študij predvsem artefaktov množične potrošnje v trgovini na dolge razdalje ne predstavljamo. Med te v prvi vrsti sodijo pipe za kajenje, pa seveda vse vrste pivskega in namiznega posodja masovne proizvodnje v evropskih središčih itd.

Pogoste so tudi študije arheologije historičnih krajin, ki so s srednjeevropskega stališča podobne historično-geografskim študijam.

Tematike, ki so bližje slovenskim posrednjeveškim arheologijam, zanimajo tudi češke arheologe (Smetánka, Žegklitz 1990; Žegklitz 2007). Sprva, torej v 1980-tih, so tam prevladovala poleg raziskav vojaških utrd študije lončenine. Vendar za razliko od historične arheologije pri tem ne prevladuje namizna industrijsko izdelana lončenina temveč t.i. hišna ali groba lončenina ter seveda pečnice. V zadnjih dveh desetletjih so češki arheologi pričeli preučevati tudi posrednjeveško stavbno dediščino ter naselbine na splošno. Prav tako jih zanima tudi zgodnja industrijska arheologija, ki bi jo morda lahko poimenovali kar predindustrijska arheologija. Povsem pričakovane pa so tudi študije materialne kulture z neprekinjenim razvojem iz srednjega veka, na primer renesančno steklo ipd.

Namen zgornjega naštevanja je bil predvsem ta, da dobimo vtis na eni strani o posebnostih posrednjeveških arheologij in na drugi strani o povezavi z arheologijami starejših obdobj. Z metodološkega stališča lahko opazujemo selekcioniranje arheološke dediščine - s stališča varovanja dediščine - oziroma izbor tem - z raziskovalnega stališča. Na drugi strani pa osnovni predmet preučevanja tudi v posrednjeveških arheologijah ostaja materialna kultura, v kateri po količini prevladuje lončenina. Tudi za preučevanje te je potrebno najprej vzpostaviti tipo-kronologijo (prim. Hall, Silliman 2006, 4) in če kdo misli, da so to že storili na primer etnologi ali zgodovinarji, se moti. Delo na tem področju v Sloveniji so posamezni arheologi začeli že pred desetletji (npr. Slabe 1977; Šubic 1980; Vuga 1983; Žbona-Trkman 1990), toda zaradi nesistematičnega pristopa arheologije kot

vede žal ne moremo poročati o zadovoljivem napredku. Tako je še danes vsako opredeljevanje posrednjeveškega gradiva potrebno začeti graditi od temeljev (npr. Guštin, Horvat 1994; Schein 1999; Cevc 2000; Železnikar 2002; Predovnik 2006; Štular 2009).

"Industrializacija" podeželja

V nadaljevanju bomo predstavili eno izmed izbranih raziskovalnih tem posrednjeveških arheologij, ki ima po našem mnenju v Sloveniji velik potencial. Pri naštevanju tem historične arheologije smo vedno znova izpostavljali prepletanje med pomenom besede in objekta. Hkrati je eden trenutno prevladujočih raziskovalnih tokov historične arheologije iskanje vprašanj, ki lahko ponudijo svež odsev modernosti. To raziskovalci pogosto dosežejo s premikanjem fokusa izkušnje znotraj "starih" tem: kolonizacija skozi perspektivo koloniziranih (Silliman 2005; Lightfoot 2006), kolonialno življenje v Latinski Ameriki skozi perspektivo zgodnjega razvoja moderne države v Španiji in na Portugalskem (Funari 2006), skupnosti pobeglih sužnjem kot družb v nastajanju (Cofield 2006), vpliv etnografije pacifiških otokov na samopodobo evropskih narodov kot civilizirajoče entitete (Lydon 2006), gregorijanski parki v Angliji v luči sužnjelastništva na plantažah (Matthew 2005, 117-119) itd.

Po drugi strani je arheologija posrednjeveških krajin pomembna iz istih razlogov kot arheologija krajin starejših obdobj (npr. Novaković 1995). Cilj, osvetliti preteklost z raziskovanjem interakcije ljudi z okoljem, ostaja isti. Arheologom je namreč izvor predmeta ravno tako pomemben, kot predmet sam, saj skušamo razumeti dejanja, ki jih predmet skriva. Ta odnos med ljudmi, materialno kulturo in prostorom arheologi preučujemo na različne načine. Izvor materialov, na primer, omogoča raziskovanje premikanja dobrin v prostoru. Deskriptivne študije raziskujejo prostorske odnose med različnimi predmeti, s čimer lahko prepoznamo na primer delovni prostor, bivalne prostore, obrambne naprave, trgovske poti itd. Pogosta tema historične arheologije pa je vloga prostora v družbenih odnosih, predvsem razporeditev moči (ang. *power relations*) - nekako po načelu poišči mesto posameznika ali skupine v prostoru in odkril boš njegovo ali njihovo mesto v družbi - kar razkriva predvsem arhitektura (Paulus 2006, 65-66).

V slovenskem prostoru se v okviru slednje teme kot nalašč zdi študija industrializacije v drugi polovici 18. in v 19.

Sl. 1. Okolice Kobarida, dve novoveški arheološki najdišči odkriti s pomočjo interpretacije lidarskih posnetkov (interpretacija avtor). Zgoraj izsek iz georeferenciranega franciscejskega katastra (M 1:1000; vir: Arhiv RS), na sredini satelitski posnetek današnjega stanja (M 1:650; vir: © Spot Image, © 2008 DigitalGlobe, © Google), spodaj senčenje digitalnega modela reliefa izdelanega iz podatkov lidarskega snemanja z uporabo algoritma REIN (M 1:650; avtor Žiga Kokalj, Inštitut za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU).

Poleg obkroženega objekta je na spodnjih slikah viden tudi palimpsest predvsem mlajših izrab prostora, ki se že spreminjajo v arheološki zapis.

stoletju skozi perspektivo podeželja, natančneje spreminjanja kulturne krajine podeželja. Taka raziskava sledi ciljem historične arheologije (prim. Predovnik 2008), predvsem pa stremljeva k cilju, ki je značilen za posrednjeveške arheologije: razumevanje modernizacije in globalizacije.

Pomen takšne raziskave si lahko predočimo na primeru študije o ruralni pokrajini osrednje Sicilije v 19. in 20. stoletju (Pluciennik, Mientjes, Giannitrapani 2004). Prva značilnost, ki jo pri posrednjeveških študijah velja vedno znova poudarjati, je seveda interdisciplinarnost, predvsem souporaba arheoloških in pisnih virov. Arheološke podatke so v prikazani študiji pridobili predvsem s terenskimi pregledi in nekaj manjšimi izkopavanji na sicer majhnem, a tipičnem študijskem območju.

Rezultati omenjene študije osvetljujejo pomen arheoloških virov za študijo posrednjeveške kulture podeželja. Pretežno nepismeno podeželsko prebivalstvo je namreč tipična družbena skupina, ki v pisnih virih ostaja "nema". S pomočjo arheoloških virov pa je raziskovalcem uspelo prepoznati družbeno in poselitveno dinamiko teh prebivalcev. Slika o preteklosti, znana iz predhodnih raziskav, je prikazovala predvsem pusto in statično podeželje, redko poseljeno s prislovično zaostalim prebivalstvom. Takšna podoba je nastala zato, ker pisni viri omogočajo predvsem preučevanje podeželja skozi odsev dejanj političnih in gospodarskih elit, v tem primeru predvsem prilagajanja podeželskega prebivalstva na vedno nove zemljiške reforme.

Omenjena študija pa je uspela s pomočjo arheoloških virov prikazati dinamičen razvoj. Tako so na primer v določenih obdobjih zaznali intenzivne gradbene dejavnosti, ki kažejo na poskuse družbene afirmacije tudi revnejših slojev. Hkrati je raziskava opozorila na živahno krajino dela (ang. *task-scape*). Prislovična opustelost je namreč posledica napačnega vtisa sodobnikov, saj je večina poljedelskih delavcev prebivala v manjših urbanih središčih.

Ne da bi se spuščali v podrobnosti tematike, ki slovenskim arheologom ni ravno domača, smo skušali prikazati vlogo arheologije v raziskavah, ki so na prvi pogled povsem v domeni zgodovine in historične geografije.

Vrnimo se k sočasnemu slovenskemu podeželju. Obdobje seveda ni izbrano naključno, temelji na dostopnosti historičnih zemljevidov. Najstarejši zemljevidi, ki zajemajo (med drugim tudi) celo Slovenijo, so Jožefinski vojaški

zemljevidi, nastali v letih 1763-1787 (Rajšp 1995). Izdelani so bili za potrebe vojske v merilu 1:28800 in poleg zemljevidov vsebujejo tudi podatke o poteh in prehodnosti ter trdnjših stavbah. Precej mlajši, a desetkrat natančnejši so vsem dobro znani zemljevidi Franciscejskih katastrov, ki so nastajali v letih od 1817 do 1822. Zadnje spremembe so v t.i. reambulančne katastre vnesli v 1860-tih letih. Zemljevide Franciscejskih katastrov vsaj v nekaterih primerih lahko "postaramo" tako, da v njih vnesemo podatke iz Jožefinskih katastrov, ki so nastajali v letih 1785 do 1789 (Pleterski 1989; prim. Štular 2001, 75-77). Franciscejski katastri so poleg v Arhivu Slovenije dostopni v zmanjšani resoluciji tudi brezplačno na spletu.

S souporabo teh virov pridemo do podatkov o kulturni krajini nekako od sredine 18. do konca 19. stoletja. Vendar ti zemljevidi vsaj ponekod (prim. Pleterski 1986) skrivajo tudi sledi precej starejše pokrajine, včasih celo zgodnje-srednjeveške. Tudi sicer so bili arheologi med prvimi, ki so pri svojih raziskavah uporabljali Franciscejske katastre (Slapšak 1995, izvornik 1983). V evropskem merilu pa uporaba podatkov, ki jih skrivajo historični zemljevidi, v zadnjih letih doživlja v arheologiji pravi razcvet predvsem zaradi povečane dostopnosti GIS-ov (Madry 2006; glej tam navedeno literaturo). Tudi v Sloveniji uporaba historičnih zemljevidov, podprta z GIS-i, v arheologiji ni novost (Štular 2001; Štular, Poglajen 2002).

Širše gledano k tovrstnim študijam pristopamo s široko paleto orodij arheologije krajine (pregled v Novaković 2003), dandanes predvsem v povezavi z GIS-i (npr. Mlekuž 2006; Poglajen 2006; Štular 2006a; Štular 2006b; Štular 2008a; Štular 2008b).

Konkreten primer poteka takšne študije, kot si ga predstavljamo, je razviden iz slikovne priloge (*sl. 1*), na kratko pa ga lahko povzamemo v treh korakih:

- kartiranje kulturne krajine na historičnih zemljevidih,
- preverjanje trenutnega stanja na letalskih ali satelitskih posnetkih,
- preverjanje obstoja in stanja arheološke dediščine ter pridobivanje arheoloških podatkov z vsemi dostopnimi arheološkimi metodami.

Na mestih, kjer ni kontinuirane uporabe prostora ali modernih destruktivnih posegov, lahko že po drugi točki predvidevamo obstoj arheološko dediščino. V nekaterih primerih lahko dejansko prisotnost arheološke dediščine potrdimo že s tehnikami daljinskega zaznavanja, na

primer na lidarskih posnetkih (*sl. I*). Slednji korak je predvsem pomemben s stališča varovanja posrednjeveške kulturne dediščine v Sloveniji, kjer sistematično zbranih podatkov praktično nimamo (prim. NADBATH 2008).

Seveda je prikazan del postopka, prepoznavanje posameznih elementov historične kulturne krajine, šele prvi drobci raziskave o vplivih industrializacije na kulturno krajino slovenskega podeželja v drugi polovici 18. in 19. stoletju. Pravzaprav je to del, ki "pravo" arheologijo, predvsem izkopavanja in študij materialne kulture, šele omogoči. Opisan postopek je torej prilagojen trenutnemu klavrnemu stanju posrednjeveških arheologij v Sloveniji. Ker je študija še v zametkih, razmišljanje o potencialnih rezultatih prepuščamo bralcu. Vsekakor si izvedbo zamisljamo v obliki t.i. multiskalarne analize, torej analize več izbranih študijskih primerov, pri čemer so različna "merila" in časovne ravni pogojene že z virom, razpoložljivimi historičnimi zemljevidi (prim. Predovnik 2008). Potrebna bodo seveda vsaj minimalna arheološka izkopavanja. Za poglobljen vpogled v raziskovane procese pa bi bilo potrebno študijo razširiti tudi v ostale predele Avstrijskega cesarstva oziroma po letu 1868 Avstro-Ogrske monarhije.

Če si smemo izposoditi besede W. Churchilla ob zmagi zavezniških sil v severni Afriki, lahko rečemo, da "to še ni začetek; ni še niti začetek začetka; morda pa je začetek konca". Konec, ki ga imamo mi v mislih, je seveda konec popolnega ignoriranja posrednjeveške arheološke dediščine.

Zaključek

Kaj torej izbrana tema posrednjeveške arheologije, ki smo jo predstavili, prinaša. Tematiko sorodne vede že preučujejo, vsaka s svojimi metodami in raziskovalnimi vprašanji (npr. Ilešič 1950; Petek 2005). Vendar arheološke raziskave prinašajo možnost svežega vpogleda, ki ga druge vede ne morejo nadomestiti. S stališča varovanja arheološke dediščine predstavljeni pristop omogoča hitro in učinkovito vzpostavljanje podatkovnih zbirk, ki bodo pristojnim službam omogočile učinkovite in utemeljene odločitve, kakršne si pri varovanju kulturne dediščine želimo (glej dalje, prispevek *Okrogla miza o varovanju arheološke dediščine na rednem letnem srečanju Slovenskega arheološkega društva*).

Literatura

- ANDRÉN, A. 1998, *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective*. - New York.
- CEVC, T. 2000, *Lončene posode pastirjev: sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah*. - Ljubljana.
- COFIELD, S.R. 2006, French-Caribbean Refugees and Slavery in German Protestant Maryland. - V: *International Journal of Historical Archaeology* 10(3), 273-287.
- FALK, L. 1991, *Historical Archaeology in Global Perspective*. - Washington.
- FUNARI, P.P.A. 2006, Conquistadors, Plantations, and Quilombo: latin America in Historical Archaeological context. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 209-229.
- GUŠTIN, M. in M. HORVAT (ur.) 1994, Ljubljanski grad. Pečnice (Ljubljana Castle. Stove tiles). - *Archaeologia historica Slovenica* 1.
- HALL, M. in S.W. SILLIMAN 2006, Introduction. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 1-20.
- ILEŠIČ, S. 1950, *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. - Ljubljana.
- LEONE, M.P. 1995, A Historical Archaeology of Capitalism. - v: *American Anthropologist* 97, 251-268.
- LIDON, J. 2006, Pacific encounters, or Beyond the islands of History. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 293-312.
- LIGHTFOOT, K.G. 2006, Mission, Gold, Furs, and Manifest destiny: rethinking an Archaeology of colonialism for western north America. - V: M. Hall in S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 272-291.
- MADRY, S. 2006, The integration of historical cartographic data within the GIS environment. - V: S.N. Archer in K.M. Bartoy (ur.), *Between Dirt and Discussion; Methods, Methodology, and Interpretation in Historical Archaeology*, New York, 33-60.
- MATTHEW, H.J. 2005, On the Particularism of English Landscape Archaeology. - V: *International Journal of Historical Archaeology* 9(2), 111-122.
- MLEKUŽ, D. 2006, Complex settlement and the landscape dynamic of the Iščica floodplain (Ljubljana Marshes, Slovenia). - V: *Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji. Neolitske študije (Neolithic studies)* 33, 253-271.
- NADBATH, B. 2008, Posrednjeveška arheološka dedi-

- ščina – raziskave, zaščita in varovanje;
primer Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana. - *Arheo* 25, v tisku.
- NOVAKOVIČ, P. 1995, Deset let pozneje: prostorska arheologija v Sloveniji. Predgovor. - B. Slapšak, *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, *Arheo* 17, 6-9.
- NOVAKOVIČ, P. 2003, *Osvajanje prostora : razvoj prostorske in krajinske arheologije*. - Ljubljana.
- ORSER, Jr. C. 1996, *A Historical Archaeology of the Modern World*. - New York.
- PAULUS, E.P. 2006, The Place of Space: Architecture, Landscape, and Social Life. - V: M. Hall, S.W. Silliman (ur.), *Historical Archaeology*, Malden, Oxford, Victoria, 65-83.
- PAYNTER, R. 2000, Historical and Anthropological Archaeology: Forging Alliances. - V: *Journal of Archaeological Research* 8(1), 1-37.
- PETEK, F. 2005, Spremembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu. - *Geografija Slovenije* 11.
- PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled : nastanek, razvoj in prežitki*. - Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 1989, Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri : primer Blejskega kota (A method of linking retrograde analysis of land-register with written and archaeological sources: the case of Blejski kot). - *Zgodovinski časopis (Historical review)* 43 (2), 157-182.
- PLUCIENNIK, M., A. MIENTJES, E. GIANNITRAPANI 2004, Archaeologies of Aspiration: Historical Archaeology in Rural Central Sicily. - *International Journal of Historical Archaeology* 8(1), 27-65.
- POGLAJEN, S. 2006, Iskanje rimske cestne mreže v severozahodni Istri. - V: D. Perko et al (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005-2006*, Ljubljana, 211-222.
- PREDOVNIK, K.K. 2006, Srednjeveška in novoveška lončenina s planin v Kamniško-Savinjskih Alpah. - V: T. Cevc (ur.) *Človek v Alpah*, Ljubljana, 182-208.
- PREDOVNIK, K. 2008, Nova obzorja: arheologija mlajših obdobj. - *Arheo* 25, v tisku.
- RAJŠP, V. 1995, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (Josephinische Landesaufnahme 1763-1787 für das Gebiet der Republik Slowenien) I*. - Ljubljana.
- SCHEIN, Tine 1999, Il castello di Predjama (Lueg) presso Postojna (Postumia). - *Ceramica dal Bassomedioevo al Rinascimento in Italia nordorientale e nelle aree transalpine*. Atti della giornata di studio (Udine, 16 Marzo 1996), *Acheologia di frontiera* 2, Società Friulana di Archeologia, Udine, 143-144.
- SLABE, Marijan 1977, Loška slikana meščanska keramika. - *Loški razgledi* 24, 55-57.
- SLAPŠAK, B. 1995, Možnosti študija poselitve v arheologiji. - *Arheo*, posebna izdaja.
- SMETÁNKA, Z in J. ŽEKGLITZ (ur.) 1990, *Postmedievalní archaeologie (Studies in Postmedieval Archaeology) I*. - Praga.
- ŠTULAR, B. 2001, *Arheologija Mengeškega polja v zgodnjem srednjem veku*. - Ljubljana.
- ŠTULAR, B. 2006a, Analiza gospodarskega zaledja v arheologiji krajin (Site catchment analysis in landscape archaeology). - V: D. Perko et al (UR.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005-2006*, Ljubljana, 199-210
- ŠTULAR, B. 2006b, Prostor blejskih planin v srednjem veku (Raum der Bleider Almen im Mittelalter). - V: T. Cevc (ur.) *Človek v Alpah*, Ljubljana, 230-241
- ŠTULAR, B. 2008a, Vloga kulturne dediščine pri trajnostnem razvoju varovanih območij na primeru arheološke dediščine v Kamniško-Savinjskih Alpah (The role of cultural heritage in the long-term development of protected areas: the example of archaeological heritage in the Kamnik-Savinja Alps). - V: D. Perko et al. (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2007-2008*, Ljubljana 341-353.
- ŠTULAR, B. 2008b, Prostorske analize Malega gradu v Kamniku (Slovenija). -V: *Archaeologica Historica* 33, 243-252.
- ŠTULAR, B. 2009, Srednjeveška in novoveška lončenina iz Blejskega jezera. - V tisku.
- ŠTULAR, B. in S. POGLAJEN 2002, Zgodnjesrednjeveška pokrajina: študijski primer Bistriške ravni in Mengeškega polja (Early middle ages landscape: study case of the Bistrice plain and Mengeš field). - V: T. Podobnik et al. (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2001-2002*, Ljubljana, 219-230.
- ŠUBIC, Zorka 1980, Nova razstavna zbirka v Loškem muzeju. - *Loški razgledi* 27, 308-310.
- VUGA, D. 1983, Nekaj srednjeveških in novoveških najdb iz struge Ljubljanice pri Podpeči in Bevkah. - V: *Zgodovinski časopis* 37, 21-29.
- ŽBONA-TRKMAN, B. 1990, Arheološka izkopavanja na gradu Dobrovo v Brdih. - V: *Argo* 29/30, 14-16.
- ŽELEZNIKAR, J. 2002, Graščina v Polhovem Gradcu. - V: *Arheološki vestnik* 53, 301-371.
- ŽEKGLITZ, J. (ur.) 2007, *Postmedievalní archaeologie (Studies in Postmedieval Archaeology) 2*. - Praga.